

יעל שגב וענת אדרת

ייצוגי השבת בספרות הילדים העברית והיידיית במאה העשרים: מחקר משווה

א. נושא המחקר

מאמר זה עוסק בייצוגים השונים של השבת בספרות ילדים בשפה העברית ובשפה היידיית. ממחקרים שונים שנערכו בנושא ספרות הילדים¹ עולה כי הילד הוא התגלמות התדמית שהחברה שואפת לקיים. הילד הוא במידה רבה ראי החברה, והוא ללא ספק מושא של רצונות אוטופיים ואידאליסטיים בדבר אזרחות רצויה.² מחשבתם של מחנכים רבים ושל קובעי המדיניות בחברה היא כי בסופו של דבר הילד הוא אזרח בפוטנציה, ועל כן כבר מילדות יש להכשירו לאידאליים שיעשו אותו אזרח למופת, המועיל והמשרת את החברה ואת ערכיה. אידאה זו מסבירה את הרצון ואת הצורך של מחנכים להשתמש בספרות הילדים ככלי להעברת מסרים דידקטיים ופדגוגיים.³ מכאן שלספרות הילדים תפקיד דואלי: היא מתארת ומשקפת את המציאות ואת הסולם הערכי של החברה מחד גיסא, ונושאת תפקיד משמעותי בעיצוב זרמים ומגמות חינוכיות מאידך גיסא.⁴

- 1 ראו ספרה של מ' ברוך, ילד אז ילד עכשיו, קריית גת 1991, עמ' 6; וכן מאמרה של א' מלחי, "ספרות הילדים החרדית ותפיסת חז"ל את עולם הילד", טללי אורות, ו (תשנ"ו), עמ' 413-429; וכן מאמרה של א' יפה, "היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי", מגמות: רבעון למדעי ההתנהגות, 41 (2-1) (2001), עמ' 19-20.
 - 2 תהליך זה נקרא בלעז סוציאליזציה, ובעברית – חיברות.
 - 3 הסופר היידי, חתן פרס נובל, יצחק שבביס זינגר, טוען באחרית דבר לספרו "סיפורים לילדים" כי "ילדים הם הקוראים הטובים ביותר של ספרות מקורית וזאת משום שהם חפים מכל התרשמות שהיא חיצונית לסיפור (כותב בעל שם, עומק פסיכולוגי וכולי). ספרות הילדים נותרה השריד האחרון לסיפורת בעלת הגיון המבטאת אמונה במשפחה, באלוקים ובהומניזם כן."
 - 4 "בשבביס-זינגר, סיפורים לילדים, המתרגם: ישראל זמיר, תל אביב 1989. מאמרה של ע' בר-אל: "עיתון לילדים ומסרים פוליטיים וחברתיים", מעוף ומעשה (3), מכללת אחוה 1996, עמ' 45-50, עוסק בעיתון ילדים ביידיש ככלי להעברת מסרים פוליטיים וחברתיים לילדים.
- 4 עוד על תפקידה הכפול של ספרות הילדים ראו ש' הראל, ערכים דמוקרטיים-חברתיים בראי ספרות הילדים, כפר סבא 1986.

במאמר זה נבחנים ייצוגים שונים של נושא השבת בספרות הילדים העברית והיידית, בדגש מיוחד על משמעות ייצוגים אלה בעיצוב השקפת עולמם של הילדים על נושא השבת.⁵

מטרת המחקר אינה לבדוק את ערכיותם של הטקסטים המובאים בו מבחינה ספרותית, אלא לבחון את עולם הערכים המשתקף מתוכם בנוגע למקומו של יום השבת בחיי הילד היהודי בארץ ובתפוצות.

ב. בין השבת למחקר

פנים רבות לשבת, טעמים רבים לה, והיא נושאת מגוון של משמעויות ושל רעיונות. סמלי השבת ומצוותיה מגלמים את יסודות האמונה בבורא עולם, יוצר העם ונותן התורה. עם סיום מלאכת שמים וארץ באה שבת לעולם והיא גולת הכותרת של הבריאה. ארבע סגולות לשבת: הכלוי, השביתה, הברכה והקדושה. כאשר הושגה תכלית הבריאה ראה ה' את בריאתו כי טובה היא: "ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (בראשית ב, א-ג).

ה' בירך את היום השביעי בכך שקידש אותו ורוממו משאר הימים. כל יום ויום מימי הבריאה מצוין בעשייה המיוחדת לו. בכל יום נוסף דבר מה לבריאה. ביום השביעי אמנם לא נברא דבר פיזי, אך בכל זאת נתחדש חידוש: ביום השביעי כלו כל המעשים והבריאה הגיעה לשלמותה. השבת אפוא מסמלת את שלמות הבריאה.

היצירות שמחקר זה עוסק בהן מחולקות לקטגוריות תמטיות בהתאמה למוטיב המרכזי שדרכו בחר כל יוצר לתאר את מהות השבת. כידוע לילדים מתקשים בהבנת מושגים מופשטים, ועל כן יש צורך בהמשגה של מונחים אמורפיים כגון קדושה, רוחניות ודומיהם.⁶ ייצוגי השבת בסיפורי הילדים שננתח במחקר זה הם המשגה של מושגים מופשטים הקשורים ליום השבת. סיפורי השבת נועדו להמחיש לילדים את קדושת השבת ואת מהותה. בעבור ילדים דתיים יום השבת מסמל יום דתי, בעל קדושה מיוחדת, המתבטאת

5 ראו מאמרה של ל' חובב, "בין ילדים והורים ביצירות שבת", מ' ברוך וי' פישבין (עורכות), בין חינוך לספרות ילדים: שי לגרשון ברגסון, קריית גת 2005, עמ' 68-83.

6 על אודות תהליך המשגה בקרב ילדים, קראו בספרו של ז' פיאגיה, תפיסת העולם של הילד, המתרגם: אליהו פורת, מרחביה 1969.

בדרכים שונות, וכן כסמל המקשר את היהודי לעמו; ואילו בעבור ילדים שאינם דתיים יום השבת מקבל משמעויות משפחתיות וכן משמעות של יום מנוחה. ראוי לציין כי היצירות שנבחרו למחקר זה אינן כוללות את ז'אנר סיפורי הצדיקים.⁷ מחקרנו מביא יצירות מקוריות המשתייכות לז'אנר הראליסטי אשר השבת במרכזן, ואשר משקפות הלכי רוח שונים הקשורים לתפיסה התנהגותית ומחשבתית רצויה בנוגע אליה.

ג. ייצוג השבת בספרות הילדים

1. מאכלי השבת כמטונימיים לשבת⁸

סממן שבת בולט בספרים העוסקים בנושא הוא מאכלי השבת, המהווים מוטיב מרכזי בעיצוב הספרותי של השבת כיום מיוחד. מן הראוי לתת לתופעה זו גם הסבר היסטורי: היות שמבחינה טכנית ליהודים שומרי מצוות היה קושי אובייקטיבי בחימום מאכלי השבת וכן קשיים לוגיסטיים שלא אפשרו את הכנת המאכלים הרגילים בשבת, נדרשו פתרונות קולינאריים שונים אשר ייחדו את השבת בעיני הילדים ברובד חיצוני זה.

מעניין לראות את הנפח הרב שמוטיב האוכל זוכה לו בספרות הילדים היידית. נביא להלן שלוש דוגמות (תרגום לעברית מובא בסוגריים):

- "שבת": "חלה, חלה, אויפן טיש/טיש געגרייט מיט וויין און פיש/חלה, חלה, ווייס און פריש/לייכטער, בענטש-ליכט אויפן טיש." (חלה, חלה על השולחן/חלה, חלה, טרייה וצבעה לבן/מאירים, נרות-מבורכים על השולחן).

7 סוג הסיפורים המכונה "סיפורי צדיקים" אינו כלול במחקר זה, בין השאר משום שאין מדובר בספרות אשר נכתבה עבור ילדים, אלא בסיפורים עממיים שסופרו גם למבוגרים ועובדו לילדים כספרות ילדים המשקפת ערכים המתאימים בעיקר לתפיסת העולם החרדית. כמו כן, אין הם מתאימים לעניינינו משום שאם השבת מתוארת בספרות זו, הרי זה באופן שולי, כרקע לסיפור על הצדיק, שהוא עיקר היצירה, ולא כמוטיב מרכזי, תמטולוגי, כנדרש מהיצירות שנבדקו במחקר זה. עוד בנושא ספרות הצדיקים לילדים ראו ל' פולוצקי, "דמות האישה בספרות הצדיקים לילדים", ספרות ילדים ונוער, כב, (ד), ירושלים 1996, עמ' 23-36; וכן ל' חובב, "ספרות ילדים חרדית-ריאליסטית או דידקטית?", ספרות ילדים ונוער, כ (ג-ד), ירושלים 1994, עמ' 20-35. לקריאת טקסטים העוסקים בעיבודים שונים למקורות ולסיפורי צדיקים בנושא השבת ראו ד' עומר (מעבדת), א' אופק (עורך), אגדות שבת על פי אגדות חז"ל, תל אביב תשל"ח; וכן מ' צללזון, מלאך שחור מלאך לבן, שבעה סיפורים לשבת, תש"ן.

8 מפאת קוצר היריעה לא ניתן לדון בכל היצירות שמופיעים בהן מאכלי שבת כמוטיב מרכזי. לקריאה של טקסטים נוספים שמופיע בהם מוטיב זה ראו: ש' מקובר, אלבום השבת, ירושלים תשנ"ה; וכן, י' סקס, לכבוד שבת וחג, בני ברק 1984, עמ' 14-23.

- "א שבת זמרל":¹⁰ "קוגל הייסטו/אין אויוון שטייסטו/און אז מע רופט דיד, גייסטו/וויין הייסטו/אין קעלער שטייסטו/און מע רופט דיד, גייסטו" (זמר לשבת: קוגל שמך/בתנור מקומך/וכשקוראים לך, אתה בא/יין שמך/במרתף מקומך/וכשקוראים לך, אתה בא).
- "גוט שבת, מומע האָדל":¹¹ "אַלע פרייטיק/ערב שבת/באַקט די מומע האָדל/האַניק לעקעך/קיכעלעך און שטראָדל/נאָך אַ שטיקל/נאָך אַ שטיקל/לעקעך, פּלאַדן, שטראָדל/אַ גוט שבת/אַ גוט יאָר/אַ דאַנק דיר, מומע האָדל" (שבת שלום, דודה הודל: בכל יום שיש/ערב שבת/אופה דודה הודל/עוגת דבש/עוגיות ושטרודל/עוד חתיכה/עוד חתיכה/עוגות, עוגות פירות, שטרודלים/שבת שלום/שנה טובה/תודה לך דודה הודל).

המאכלים בשירים אלה נעשים אפוא מטונימיים לשבת. הם אינם נדבך חיצוני לקדושת היום או סמן חיצוני, הם בעצמם השבת בעבור הילד. מהות השבת בעבור הילדים בשיר היא מאכלי השבת המסורתיים במזרח אירופה: החלות, הקוגל, ושאר מיני עוגות, ממתקים ומגדנות. בשיר האחרון ניתן לראות כי הציפייה למאכלי השבת מלווה את הילד כבר מיום שיש: "בכל יום שיש, ערב שבת אופה דודה הודל". אפיית העוגות הקבועה של דודה הודל (ולאו דווקא של האם) מהווה בעבור הילד עונג אישי, פרטי, ומבטיחה שיהיה לו "עונג שבת". פעולת האפייה של דודה הודל חוזרת על עצמה בכל יום שיש ועל כן מהווה גורם של יציבות המבטיח את העונג הצפוי לילד בשבת.

גם בספרות הילדים העברית לא נפקד מקומם של מאכלי השבת כמסמלים את ייחודה של השבת על פני שאר ימות השבוע. דבורה עומר, בספרה "לחול ולחג, סתיו וחורף",¹² מביאה אסופה של סיפורים קצרים מהווי הילדים בישראל בהקשר של שבת, של חגי ישראל ושל עונות השנה. בסיפור על קבלת השבת בגן הילדים בחרה עומר להדגיש את טעמן המיוחד של חלות השבת: "מדליקים את הנרות, שרים שירי שבת, אוכלים פרוסת חלה. וטעמה של חלת

9 השירים מתורגמים לעברית לראשונה במאמר זה (בתרגום חופשי), על ידי ד"ר ענת אדרת. למקור היידי ראו: "יי גויכברג, "די גילדערנע פּאַווע", לידער און פּערזון, ניו-יאָרק 1949, ז' 66.

10 שם, עמ' 67.

11 שם, עמ' 68.

12 ד' עומר, לחול ולחג, סתיו וחורף, כרך א, תל אביב תשל"ג.

השבת טעים מאוד. ודלית מבקשת: עוד פרוסה, בבקשה. אפשר לקבל עוד פרוסת חלה?¹³

גם בספרה של חנה בר¹⁴ ניתן ביטוי למוטיב האוכל בשבת ולמשמעותו הרבה שהוא נושא בעבור הילד:

יש יום אחד ויחיד בשבוע/בשלהל ריחות הבית מוצף/
יש לו סימן הכר ידוע/בכל קומה מדגדג לי האף.
בקומה ראשונה/מול משפחת פיש,
יש ריח מתוק/של "גפילטע פיש".
בקומה שניה/מול משפחת בן-נון,
בצל מטוגן/כובאנה, ג'חנון.
ויש גם ריחות/חלה ופרחים,
בשר צלוי/ומיני פיצוחים.
רק ריח אחד אותי מבלבל/מתוק מתוק באפי מצלצל
ואני נכנס אל הגברת אפרת/יש בשבילי עוגת שוקולד.
איזה ריח נפלא/איזה ריח טעים!
זה ריח השבת/הטוב והנעים.¹⁵

למאכלי השבת בשיר זה תפקיד נוסף: הם מסמלים את הייחודיות של כל עדה – הגפילטע פיש לבני אשכנז לעומת הכובאנה והג'חנון שהם מאכלים מסורתיים של התימנים. בנוסף על מאכלי השבת האופייניים לעדות שונות, יש גורם מאחד שאף הוא קשור במאכל שבת – עוגת השוקולד. הריחות מתמזגים זה בזה, אך ריחה של עוגת השבת מעפיל על כולם ובעבור הילד הוא ריחה של השבת. מאכלי השבת וניחוחותיהם משמשים אפוא כלי להמחשת מושג השבת בספרות הילדים העברית וביידית, ומקבלים משמעות שהיא מצד אחד סמלנית ומהצד האחר טכנית ופרקטית.¹⁶

13 שם, עמ' 37.

14 ח' בר, שבת, קריית גת 1991; ראו גם ש' זלוף, אמא שבת, תל אביב 2006.

15 שם, עמ' 2-3. עוגת השוקולד כסממן שבת מופיעה גם אצל ת' בורשטיין-לזר, "מעשה בעוגה של שבת", שבת, תל אביב 1989, עמ' 18-27.

16 ניתן לראות כיצד מאכלי שבת הופכים להיות מטונימיים לשבת בסיפורה של מ' צללזון, "התבלין היקר", ראו: מ' צללזון (לעיל הערה 9), עמ' 27-35. בסיפור, שהוא למעשה עיבוד של אגדתא מהבבלי, מסכת שבת קי"ט, עמוד ט"ו, למאכלי השבת טעם בלתי רגיל הודות לתבלין ייחודי. לכן, למרות דרישת הקיסר לא ניתן לשחזר את טעמם המעולה ביום חול. התבלין המיוחד הוא השבת עצמה, וכך מאכלי השבת נעשים חלק אינטגרלי של יום

2. פנים שונות לעיצוב השבת כיום משפחתי

לשבת פנים רבות כאמור, והן באות לידי ביטוי בעולמו של הילד הדתי במספר היבטים, שהבולט שבהם הוא השוני בהתנהלותה של המשפחה היהודית ביום השבת בניגוד לשאר הימים, לרבות הליכה לבית הכנסת, סעודות משפחתיות המלוות בקידוש, בזמירות שבת ובדברי תורה.¹⁷ מובן שעבור הילד שאינו שומר מצוות מהות השבת שונה בתכלית. מאחר שטקסים דתיים אינם חלק מההתנהלות השבתית בחייה של משפחה שאינה שומרת מצוות, מעניין לראות כיצד מתוארת השבת בספרות הילדים הכללית.¹⁸ ספרה של נירה הראל, "שבת שלום",¹⁹ מתאר אנקדוטות מההתנהלות השבתית בבית שאינו שומר מצוות ושחסר אוריינטציה דתית, בעיניו של ילד. השבת בעיניו היא יום משפחתי, שניתן לבלות בו עם משפחה ועם חברים, דבר שאינו מתאפשר במהלך השבוע:

כי ביום שישי אני עושה תוכניות,
מה בשבת יכול להיות.
חולם שיקרו לי דברים נחמדים
ויהיה לי כיף כמו לכל הילדים.

השבת, ומסמלים את השבת עצמה. עיבוד נוסף לאותו סיפור מהמקורות ניתן למצוא בקובץ הסיפורים בעריכת מירי ברוך, שם הוא נקרא "טעם השבת". ראו מ' ברוך, סיפורים לקראת שבת, קריית גת 1998, עמ' 41–48. לא ניתן לסכם את הנושא מבלי להזכיר את שירו הידוע של שמואל בס: "עוד מעט ירד אלינו / יום שבת הטוב / לכבודו תכין אמנו מטעמים לרוב / בואי, בואי, הברוכה / יום שבת יום מנוחה! / בואי נא בואי נא, המלכה!". כלומר, גם כאן, הביטוי לקדושת השבת וליחודיותה בעיני הילד, הוא מטעמי השבת המיוחדים. מתוך: מ' שניר, "י טפר (עורכות), אני בחגים ובעונות, תל אביב 1999.

17 כל אלה מופיעים בספרה של רינה שליין. ראו: ר' שליין, כמה טוב שבה שבת, חולון 2004.

18 ספרה של רבקה זיו הינו אסופה של שירים קצרים מהווי הילדים בקיבוץ החילוני. שירה "עוגה לשבת" מתאר אף הוא את יום השבת באופן נטול סממנים דתיים: "אמא אוהבת עוגת גבינה / אבא עוגת שוקולד / רק לי לא איכפת / מה אופה אמא ביום חמישי / כי ביום שישי / כל העוגה נגמרת / ולא נשארת / אף חתיכה אחת / לשבת." כלומר המיוחד ביום השבת הוא העובדה כי זהו יום שאופים לכבודו עוגה. אך אפילו העוגה נטולת סממנים חגיגיים ואינה "זוכה" להיאכל ביום השבת אלא הרבה לפניו. ראו ר' זיו, עוגה לשבת, תל אביב 1982. וגם שני שירים מתוך: מ' ברוך (עורכת), מקראה לילדי הגן, תל אביב 1988 השירים הם: "שבת שלום" מאת ירדנה הדס, עמ' 18, ו"שבת ארוכה" מאת נורית יובל, עמ' 27.

19 נ' הראל, שבת שלום, תל אביב 1999.

שאצא לבלות עם ההורים,

שיבואו אלי המון חברים,

שנאכל אוכל ממש טעים

שיהיה לי יום מעניין ונעים.²⁰

סיפור נוסף בקובץ סיפורים זה מתאר את יום השבת בשעה שהסדר המשפחתי מופר. עמרי, גיבור הסיפור, נשאר בשבת עם אביו לאחר שאמו הרופאה מוזעקת לבית החולים שבו היא עובדת. בערב יום השבת הולך עמרי עם אביו לים, אחר כך האב צופה בטלוויזיה ועמרי נרדם לידו בסלון, והאב מעביר אותו למיטה. בבוקר כשעמרי מתעורר, הוא פותח טלוויזיה וצופה בתכניות לילדים. ארוחת הבוקר המשפחתית מתוארת כחוויה שעמרי אינו רוצה להחמיץ, אף על פי שזמנית המשפחה בהרכב חסר. הסיפור מסתיים בשיחת טלפון עם האם, המבטיחה שבשבת הבאה הסדר המשפחתי והשבת יחזור על כנו, וכל המשפחה תצא יחד לטיול.

גם בסיפור "כנפים של שבת"²¹ מתוארת השבת דרך עיניו של ילד שעבורו השבת אינה יום בעל משמעות דתית אלא יום שלא הולכים בו לגן, ומבלים עם אימא. הייחוד של שבת עבור הילד ששמו פשפש, היא טיול הבוקר עם אימא: "אימא, פשפש והכלב גוגו יצאו לטיול של שבת בבוקר. כל הדרך אצבעות ידיו של פשפש היו בתוך האצבעות של אימא. הם הלכו ושרו: כל יום עף לו, עף על כנף אחת לשמיים. רק יום השבת עף ביעף על זוג כנפים".²² בעיניו של פשפש יום השבת חולף מהר יותר משאר ימות השבוע, משום שזהו היום שבו הוא ואמו מבלים יחד זמן רב.

פן משפחתי נוסף של השבת מוצג בספרו של אלי רוה, "אבא של שבת",²³ שגיבורו גיא הוא בן להורים גרושים. הזמן היחיד שגיא זוכה להיפגש עם אביו

20 שם, עמ' 1; דוגמה נוספת לבילוי יום השבת באופן נטול סממנים דתיים ניתן למצוא בשירה של יונה טפר "צהרי שבת", וכן בשירה של תרצה אתר "שבת בבוקר יום יפה". ראו: מי ברוך (עורכת), שירים שאהבנו ושנאהב. אנתולוגיה של שירי ילדים מאז ועד היום, תל אביב 1998, עמ' 144 ו-149, וגם בספרה של א', פרנקל, שבת בבוקר או אז מה אני אעשה היום?, תל אביב 1999.

21 ש' כהן-אסיף, כנפים של שבת, בני ברק 2006.

22 שם, עמ' 10-12.

23 א' רוה, אבא של שבת, תל אביב 1993; הציפייה למפגש השבועי עם אבא ביום השבת מתוארת גם בשירה של תרצה אתר "אבא שלי יבוא בשבת". אף על פי שבמקרה זה מדובר באב שנעדר מהבית על רקע היותו איש צבא, עדיין ניתן לראות הקבלה מסוימת בציפייה של הילדים למפגש המשותף עם האב דווקא ביום השבת. ראו ברוך, 1998, עמ' 146.

הוא יום השבת ולכן הציפייה ליום זה היא למעשה ציפייה למפגש עם האב, אשר איננו נוכח בימות השבוע הרגילים.

סיפורו של לוי קיפניס, "שבת"²⁴ נפתח בתיאורו של אביה של נורית כפועל ציוני חרוץ: "אבא של נורית פועל/עובד בבית חרושת/בבוקר הוא קם ויוצא לעבודה/נורית עוד שוכבת במיטה/נורית עוד ישנה". הסיפור משקף את ערכי העלייה השלישית: חריצות ועמל. אביה של נורית יוצא השכם בבוקר וחוזר עייף בשעה מאוחרת. אין לו פנאי למלא את צרכיה הרגשיים של בתו הקטנה, אשר רוצה לשוחח עמו, לטייל ולשמוע סיפור. האב דוחה את בקשותיה של נורית להקדיש לה מעט זמן ומבטיח כי ביום השבת יתפנה מעיסוקיו ויגשים את משאלותיה. נורית מצפה בקוצר רוח ליום זה ובערב שבת היא עוזרת לאמה במטלות הבית, לובשת את שמלת השבת ומצפה שאביה ישוב מבית הכנסת. הסיפור מסתיים באנלוגיה ניגודית לפתיחה: "בשבת בבוקר – נורית מתעוררת – אבא בבית/אבא בבית – שמחה בבית"²⁵. הציפייה של נורית מתממשת ובשבת אביה אכן ממלא את הבטחתו. הציפייה לזמן משותף עם האב נעשית מטונימית לציפייה לשבת. נורית מתכוננת לשבת ("מצחצחת את נעליה, מתקלחת, מסתרקת, ולובשת את שמלת השבת")²⁶ אך לאמתו של דבר היא מתכוננת לקראת המפגש הצפוי עם אבא. הסיפור מסתיים בציפייה מחודשת של נורית לשבת הבאה, ובעצם לפעם הבאה שאבא יפנה לה מזמנו.

את מוטיב הציפייה לשבת כביטוי לרצונו של הילד לבלות עם הוריו, ניתן לראות גם בספרה של רבקה אליצור, "שלום לך אורחת"²⁷: "הנה שבת בבית פנימה/את הנרות הנה הדליקה, אמא/ויש עכשיו לאמא פנאי/ושוב היא מקשיבה אלי/ולא תאמר עוד: 'רוץ וברח/כי תחידך וכך תאמר/שבת שלום ומבורך!'"²⁸.

24 ל' קיפניס, שבת, תל אביב 1992; יצא לראשונה בשנת 1974 בהוצאת ש' זימזון בתל אביב.
25 שם, עמ' 8.

26 שם, עמ' 4; אף על פי שהשבת היא יום מנוחה, ההכנות המרובות לקראת יום זה מתוארות בספרי ילדים רבים. לוי קיפניס מתאר בסיפור "די כלה-שבת דעשיינט" (שבת הכלה מופיעה) שבעה מלאכים, המגיעים אל המשפחה היהודית בכל אחד מימי השבוע, וכל מלאך בתורו מזכיר למשפחה כי שבת המלכה עומדת להגיע. המלאכים מאיצים בבני המשפחה למהר ולדאוג לקניות, לבישול, לניקוי ולפעולות רבות אחרות שמטרתן קבלת השבת כראוי למלכה – היא השבת. ראו ל' קיפניס, "די כלה-שבת דעשיינט", אונטערן באַקסערבוים, תל אביב 1993, ז"ז 135–138.

27 ר' אליצור, שלום לך אורחת, תל אביב 1977, עמ' 15.

28 שם, עמ' 8. ביטוי הומוריסטי לשבת כיום משפחתי ניתן לראות בספרו של א' אורבך, אולי בשבת יזרקו סוכריות, בית אל 1996.

שוב ניתן לראות כיצד בעיני הילד השבת מקושרת עם תחושת שלוה ורוגע, אשר ההשלכות שלה הן פניות של אימא כלפיו, המתבטאת בחיוכה וברצונה להאזין בנחת לדבריו.

גם בספרות הילדים היידית, כמו בזו העברית, אנו מוצאים ייצוג דומה לשבת בחייה של ילדה יהודיה, בת למשפחה חילונית, בסיפורה של זינא ראבינאוויטש: "חנהלעס שבת"²⁹ (השבת של חנה'לה). בסיפור בני משפחתה של חנה הקטנה נוסעים בשבת לסבתא ולסבא, כדי לאכול שם את ארוחת השבת. חנה מופתעת נוכח הסממנים הדתיים שהיא מוצאת בארוחת השבת אצל הסבים, ומגלה סקרנות. לדוגמה: "ווער באַהאלט זיך דאָרט אונטער דעם בערגעלע? – גיט זע אַ קלער (מי מתחבא שם מתחת למגש – היא מנחשת), און עס ווילט זיך איר אויפֿהייבן דעם צודעק (ומתחשק לה להרים את המפית המכסה)" (עמוד 10). גם כאן נותרה השבת מקדושת: ארוחה סמלית הנערכת על ידי כל המשפחה. בסיפור זה הדגש הוא על פער הדורות: הסבא והסבתא שייכים לדור של שומרי מצוות, ההורים אינם שומרי מצוות אך מכירים את מצוות השבת, ואילו הילדה חנה כלל אינה מודעת לנושא, והמשפחה אף לא טורחת להסביר לה. השבת בעבור חנה הופכת לסמל לקשר שלה עם סבתא וסבא, אך ללא מהות ייחודית-דתית כשלעצמה.

סיפור נוסף העוסק בציפייה לשבת כיום משפחתי, הוא סיפורו של לוי קיפניס, "נילי קוקט ארויס אויף שבת"³⁰ (נילי מצפה לשבת), המתאר את הילדה נילי, שאביה עובד בכל ימי השבוע, ורק בשבת מתפנה לאכול ארוחה משפחתית יחד עם המשפחה. נילי נהנית מן האווירה המשפחתית, מהסיפורים ומן החום המשפחתי, ולמחרת השבת, שוב היא סופרת את הימים לקראת בוא השבת.

3. יסודות מטריאליסטים בעיצוב השבת

על פי הלל ברזל³¹ סיפור מטריאליסטי הוא סיפור ששוכנים בו הראליסטי והלא ראליסטי בכפיפה אחת. ארבעת סימני ההיכר שמונה ברזל בסיפור המטריאליסטי הם: (א) בדיוניות מופלגת; (ב) יסודות סמלניים; (ג) קשר לספירה מטפיזית; (ד) דתיות. הקשר לספירה מטפיזית הוא יסוד הנצח

29 ז' ראבינאוויטש, "חנהלעס שבת", דער ליבער יום-טוב, ניו-יאָרק 1958, ז"ז 7–13.

30 ל' קיפניס, 1993, ז"ז 139–141.

31 ה' ברזל, סיפורת עברית מטריאליסטית, רמת גן תשל"ד.

שבסיפור, כלומר ההדגשה כי העובדות המטפיזיות שבסיפור, כוחן יפה מעבר למסגרת של זמן ומקום בעלילה. נבחן אפוא כמה סיפורים נוכח הקריטריונים שהציב ברזל.

בקובץ הסיפורים מאת רבקה אליצור³² מופיעים שני סיפורים העוסקים בנושא השבת באופן מטפיזי: "נאוה ושבת המלכה" ו"עטרת החדוה"³³. בסיפור הראשון גיבורת הסיפור, הילדה נאוה, חולה מאוד. אמה של נאוה מתפללת לרפואת בתה בעודה מדליקה את נרות השבת. בסיפור זה השבת מקבלת בעיניה של נאוה גוף נשי וגיוני מלכות – היא מתוארת כמלכה בעלת כתר זהב, שיער שחור ועיניים כחולות מחיכות. כאשר נאוה פוגשת את השבת היא מבקשת ממנה שתגן עליה מפני מלאך המוות העומד לידה וקלשונו בידו. השבת מניסה את מלאך המוות ומגינה על נאוה עד למוצאי שבת, אז עליה לעזוב את העולם ולחזור למשכנה ליד כיסא הכבוד. נאוה ממאנת להיפרד מהשבת, והשבת נושאת עמה את נאוה לגן עדן, שם הן פוגשות את המלאך גבריאל, אשר בעקבות תפילת האם נשלח על ידי ה' להציל את בתה. הסיפור מסתיים בהבראתה של נאוה ובהודיה לה' על הנס שנעשה. נבחן אפוא את הסיפור כיצירה מטריאליסטית, לפי הכללים שתיארנו לעיל:

א. בדיוניות מופלגת: מסגרת הסיפור יכולה להיחשב כראליסטית: מחלתה הקשה של נאוה ותחינתה של אמה בעת הדלקת נרות, שהיא שעת רצון ידועה. ואולם הזייתה של נאוה בדבר העלייה לגן עדן והאנשת השבת ללא ספק שעונות על התנאי של בדיוניות מופלגת.

ב. יסודות סמלניים: השבת מסמלת את כל מה שטוב וטהור בעולם; היא עומדת לימינה של נאוה ומגינה עליה מפני כוחות האופל של מלאך המוות הזומם לקחת את נשמתה אתו.³⁴

32 ר' אליצור, על מועדים לילדים, תל אביב תשי"ד.

33 לקריאת הסיפור "נאוה ושבת המלכה", ראו שם, עמ' 55–59, ולקריאת הסיפור "עטרת החדוה" ראו שם, עמ' 60–64.

34 מוטיב "השבת השומרת" מופיע גם בסיפורי ילדים נוספים, ובהם הסיפור "שבת במדבר" בתוך ספרה של צלזון, תשי"ן, עמ' 7–13; וכן הסיפור "אריאל", בעיבודה של עדנה קרמר, ראו: ברוך, 1998, עמ' 70–76; וכן הסיפור "כיצד ניצלה המושבה", מתוך בורשטיין-לזר, 1989, עמ' 38–44; וכן א' סביר, פרה שומרת שבת, תל אביב 1999; וכן הסיפור "האוצר" מאת י"ל פרץ, בתוך: נ' פרסקי, וז' אריאל, מקראות ישראל מחודשות לשנת הלימוד החמישית, תל אביב 1971. בבסיס הסיפורים עומד כמובן הרעיון מתוך דבריו של אשר צבי גינצברג (אחד העם, 1856–1927), במאמרו "שבת וציונות" כי: "יותר מששמרו ישראל על השבת, שמרה השבת על ישראל".

ג. קשר לספירה מטפיזית: היסודות העל-טבעיים בסיפור מתקשרים לעיצוב השבת כבעלת תכונות מיוחדות ועל-זמניות של ריפוי ושמירה, שהן הבסיס לסיפורים רבים שנכתבו בנושא השבת.³⁵

ד. דתיות: יום השבת מתואר כיום פולחן דתי – אמה של נאוה מדליקה נרות שבת, ובמקביל למתרחש בארץ ביום השבת מתוארת התנהלות שמימית של השבת בליווי מלאכיה והתורה הקדושה.

גם בסיפורים שלהלן מעוצבת השבת בצורה מטריאליסטית: הסיפורים "שמלת השבת של חנה'לה" ליצחק דמיאל³⁶ ו"נרות ביער" למירי צללון³⁷ הם סיפורים דומים להפליא, ובסיפורה של צללון ניכרת השפעת סיפורו של דמיאל.³⁸

הגיבורה בסיפור הראשון היא ילדה בשם חנה'לה, בת למשפחה של תופרת ענייה. חנה'לה רואה בעיניים כלות את המלבושים היפים שאמה תופרת לשאר הילדים, בשעה שהיא נאלצת ללבוש בגדים מרופטים. כדי לשמחה אמה חוסכת כסף ותופרת לה שמלת משי לבנה יפיפיה לשבת.³⁹ חנה'לה המאושרת מחכה בקוצר רוח לבוא השבת ונוהרת מאוד לשמור על השמלה פן תתלכך. בטיולה ביער היא פוגשת זקן עייף הנושא שק פחמים, ונחפזת לעזור לו לשאת את השק הכבד, פן יאחר את כניסת השבת. השמלה היפה מתלככת, והירח, השומע את בכייה של חנה'לה ועד למעשה החסד שלה, מאיר את שמלת השבת באור כוכבי-זהב וחרוזי אור.

- 35 ראו הערה 34.
- 36 י' דמיאל, שמלת השבת של חנה'לה, רמת גן 1986. הסיפור פורסם לראשונה בראשית שנות השלושים.
- 37 צללון, תש"ן, עמ' 44–54.
- 38 סיפור דומה ניתן למצוא בעיבודה של דבורה עומר לקוהלת רבה, פט, ד. הסיפור "השבת שאיחרה לבוא" מצוי בתוך קובץ סיפורים העוסקים בנושא השבת, בעריכת מירי ברוך. ראו ברוך, 1998, עמ' 5–14.
- 39 צימרמן מפרש את הסיפור בצורה אלגורית, ובתוך כך עזרתה של חנה'לה לזקן מסמלת את ניצחון הסוציאליזם החילוני על היהדות המסורתית והגלותית. ראו: ב' צימרמן, "שמלת השבת של חנה'לה", אלפיים, 5, תשנ"ב, עמ' 137–149. ביטוי סוציאליסטי נוסף ליום השבת ניתן לראות גם בסיפוריה של תמר בורשטיין-לזר, אשר גיבוריה מנצלים את יום השבת לעשיית מעשי חסד, ללא אפיונים דתיים ליום זה. ראו: בורשטיין-לזר, 1989, הסיפורים: "למה עליזה לא באה למסיבה?" (עמ' 6–17), "השניים שסולקו מהחברה" (עמ' 28–38), ו"אורח לשבת" (עמ' 50–55).

היסוד המטפיזי בסיפור זה נועד אפוא להאיר את יום השבת כיום של חסד, הנותן ביטוי לאישיותה הזכה של חנה'לה. עד לפגישה עם הזקן התעסקה חנה'לה בביטויים חיצוניים בלבד של יום השבת. מעשה החסד שלה, והעובדה שלא התחרטה עליו גם לאחר התוצאה (לכלוך שמלת השבת באבק פחמים), הפכו את שמלת השבת של חנה'לה לבעלת זוהר שמימי אשר מילא את הבית כולו באור יקר, הלא הוא אור השבת.

גיבורת הסיפור השני היא אסתר'ל, התופרת האלמנה אשר לה שבעה בנים ובת, ומשך כל השבוע היא חיה בדוחק ובחיפוש מתמיד אחר פרנסה, למעט ערב שבת שבו היא נחה מעט. ביתה הקטן נקי ומצוחצח, וילדיה רחוצים, יושבים סביב השולחן ומזמרים זמירות שבת. יום שישי אחד, בעודה ממהרת הביתה מן השוק לבשל את מעדני השבת, נתקלת אסתר'ל בתינוקת בוכייה אשר איבדה את דרכה. אסתר'ל משיבה בזריזות את התינוקת לבית הוריה, אינה מחכה להבעת תודה, וממהרת לביתה להכין את צורכי השבת. ואולם בדרכה של אסתר'ל נקרית זקנה פצועה, ולמרות השעה המאוחרת ושמונת ילדיה המחכים לה בבית, חובשת אסתר'ל את פצעי הזקנה ומלווה אותה לביתה ללא ציפייה למילת תודה על מעשיה. השמש מתחילה לשקוע ואסתר'ל מבינה שלא תספיק להגיע לביתה בזמן. כדי למנוע חילול שבת, היא מוציאה מכיסה נרות שבת, חופרת באדמה גומות חול לפמוטים, ומקבלת את השבת ביער. כאשר אסתר'ל פוקחת את עיניה העצומות לאחר ברכת נרות השבת, היער נעלם, ובאופן פלאי היא נמצאת ליד שער ביתה, לבושה בשמלה מעוטרת זהב, "כאילו כל נרות שבת האירו בה יחדיו".⁴⁰

גם בסיפור זה מעשי החסד של הגיבורה הוכיחו כי מהותה הפנימית של השבת היא אשר מניעה אותה, ולא החיצוניות שבסממני השבת, ועל כן היא ראויה לכך שהשבת תשפיע עליה בחסד גשמי ורוחני. בסוף הסיפור אסתר'ל עצמה מתוארת כמלכה בעלת בגדי מלכות וביתה זוהר באור יקר: "מאז אומרים בעיירה/שאסתר'ל זוהרת/ובביתה-מלכת שבת/לבטח מבקרת".⁴¹

נשווה אפוא את היסודות המטריאליסטיים בשני הסיפורים:

א. בדיוניות מופלגת: סיפור המסגרת הוא ריאליסטי אך בהמשך מתרחשת פעילות על-טבעית: אצל חנה'לה – שמלת השבת זוהרת באור כוכבים, ואילו

40 שם, עמ' 53.

41 שם, עמ' 54.

- אסת'ר'ל מגיעה כבמטה קסם לביתה לבושה בבגדי מלכות. ההתרחשות הסיפורית בשני המקרים היא ביער, הרחק ממקום יישוב, וניתן לראות בכך רמז מטרים להתרחשות על-טבעית שעלולה להתרחש.
- ב. יסודות סמליים: בשני הסיפורים מדובר בפרטי לבוש – שמלה, שדווקא ההתעלמות ממה שעלול לקרות לה בעקבות מעשי החסד, הופכת אותה לסמל לפנימיות זכה וטהורה. בשני הסיפורים מוטיב השמלה עובר טרנספורמציה: מסממן חיצוני לסממן פנימי וסימבולי. בסוף הסיפור הסימבולי הופך למטפורה, כאשר שתי הגיבורות לבושות בגדי מלכות זוהרים והופכות בעצמן לבנות בבואה של שבת המלכה.⁴²
- ג. קשר לספירה מטפיזית: המטפוריקה והמסר החינוכי והמוסרי לוקחים אותנו אל מעבר לזמן ולמקום שבו מתרחשים שני הסיפורים. ראוי אף לציין כי מסגרת הזמן והמקום בעצמה היא 'על-זמן' ו'על-מקום' משום שלא מצוינים מקום וזמן ספציפיים.
- ד. דתיות: ההתייחסות ליום השבת כאל יום מנוחה ניכרת בשני הסיפורים – יום שמשקיעת החמה אין לעשות בו כל מלאכה. בסיפורה של צלזון מוזכרת בנוסף הדלקת נרות השבת.

4. שבת כיום בעל אופי סוציאליסטי

בבואנו לקרוא סיפור ילדים יש חשיבות רבה למודעות שלנו לאקלים התרבותי והאידיאולוגי שהסיפור נוצר בו.⁴³ סיפורו של דמיאל, "שמלת השבת של חנה'לה" הוא דוגמה למקרה מבחן המתאים לתאוריה זו. הסיפור נכתב בראשית שנות השלושים, על ידי דמיאל, איש העלייה השלישית, וניתן לראות סימבוליקה ברורה בעיצוב הדמויות ובשתילת מסרים "מגויסים" בהתרחשות הסיפורית.⁴⁴ מטרתם של מסרים אלה ברורה: לרתום את הילדים הקוראים לערכים סוציאליסטים, לשלילת כל מה שמדיף ניחוחות גלותיים (ובכלל זה

42 יש פירושים נוספים לסימבוליקה המגולמת בשמלת השבת הלבנה, כפי שיובא בהמשך.

43 מה שמכונה "קריאה הקשרית", כלומר קריאה המבקשת להחזיר את היצירה הספרותית לילדים אל העבר, אל ההקשר שבו היא נכתבה. לקריאה נוספת בנושא ראו "דר, י" שטיימן, ח' ליבנת, וט' קוגמן, ברוח הזמן, תל אביב 2006.

44 עוד על ספרות הילדים בארץ עד קום המדינה כספרות מגמתית ומגויסת לערכים סוציאליסטים, ראו א' אופק, ספרות הילדים העברית 1900–1948, כרך ב', תל אביב 1988, עמ' 621–623; וגם מ' רגב, ספרות ילדים וכיצד לטפח את הקריאה בה, תל אביב 1969, עמ' 26–27.

השבת במתכונתה הדתית), וליצירת היהודי החדש. חנה'לה, לבושת שמלת השבת החדשה(!) משמשת סמל לפער שבין אנשי העלייה השלישית, לעומת היהודים הגלותיים המיוצגים על ידי הזקן הנושא את שק הפחמים.

הזקן הגלותי הממהר לביתו לפני שקיעת החמה, מסמל את ההתייחסות ליום השבת כאל יום דתי. לעומתו יחסה של חנה'לה אל השבת נעדר סממנים דתיים – הדלקת נרות שבת אינה מצוינת, דמות האב נעדרת מן הסיפור ועל כן אין תיאור של ביקור בבית הכנסת או עריכת קידוש. לעומת היהודי הזקן, שמצוין כי הוא נחפז להגיע לביתו לפני בוא השבת, עבור חנה'לה זהו ערב שישי שהוא מושג חילוני ולא ערב שבת שהוא מושג בעל קונוטציות דתיות. שמלת השבת מסמלת אפוא את ניצחונם של אנשי העלייה השלישית ביציקת תוכן סוציאליסטי ליום השבת כיום בעל ערכים מחודשים המתאימים לתרבות הישראלית החדשה שנוצרה בארץ, לעומת חוויית השבת המסורתית והגלותית כפי שחוו אותה היהודים הדתיים המקושרים בעיניו של הסופר עם סממנים גלותיים.

הפן הסוציאליסטי בולט גם בשני ספרים בשפה היידישית, שהוציא לאור יעקב לעווין. לעווין, שהשתייך לזרם הסוציאליסטים באמריקה, התלבט אם לתרגם את התנ"ך ליידיש בגרסה לילדים. לבסוף הוציא כמה מהדורות במתכונת זאת מתוך התייחסות לתנ"ך כאל טקסט ספרותי ואמנותי. בשנת 1928 פרסם לעווין את הספר: "מעשות און לעגענדעס פון דער אידישער געשיכטע"⁴⁵ (מעשיות ואגדות של ההיסטוריה היהודית), ובאופן מפתיע מאוד, לאורך כל הספר אין אזכור לה'. עובדה זו מובילה לקריאה שמעלה תמיהות, וזאת בשל הפער שנפער בין הקורא בעל הידיעות המוקדמות על ההתרחשות העלילתית הצפויה ובין מה שקורה בפועל, וכן חוסר היגיון בטקסט. לדוגמה משה עולה על הר סיני על דעת עצמו לקבל את עשרת הדיברות ללא אזכור של הציווי האלוקי. בהקשר השבתי הדבר בולט עוד יותר – לעומת הציווי המקורי המופיע בכתובים:

שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך יהוה אלהיך. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת ליהוה אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך (דברים ה, יב–יד).

45 " לעווין, "מעשות און לעגענדעס פון דער אידישער געשיכטע", ערשטער טייל, זעקסט אויפלאגע, ניו-יאָרק 1928, ז' 91.

אצל לעווין מופיע הציווי כך: "זאָלסט היטן דעם שבת (שאָבעס)-טאָג. זעקס טעג זאָלסטו אַרבעטן און דעם זיבעטן טאָג זאָלסטו רוען – דו און דיין קנעכט און דיין דינסט, און דיין אָקס און דיין אייזל און דער פרעמדער, וואָס וואוינט ביי דיר".

בהקשר השבתי נאמר כי על האדם לעבוד שישה ימים בשבוע, וביום השביעי עליו לנוח – הוא וכל בני משפחתו, עבדיו, בהמותיו וגריו. הכוונה היא כמובן לא ליום דתי אלא ליום מנוחה סוציאלי. במהדורה זו הציווי הוא: "זאָלסט היטן דעם שבת (שאָבעס)-טאָג" (שמור את השבת). כלומר המחבר מוצא לנכון להסביר לילדים הקוראים מה זו שבת – הוא כותב בסוגריים כיצד להגות את המילה, שככל הנראה כבר לא הייתה מוכרת לילדים היהודים באמריקה באותה תקופה. וייתכן כמובן כי הייתה זו שאיפתו של לעווין כי שבת תהפוך למושג ישן ולא אקטואלי. בשנת 1946 הוציא לעווין מהדורה נוספת, בשם "יידישע געשיכטע פאַר קינדער"⁴⁶ (היסטוריה יהודית לילדים). בספר זה הוא מוסיף את שמו של ה' לטקסט (הוא משתמש בשם המפורש יאָהאָוועס), אך מוציא את המילה שבת מתיאור קבלת עשרת הדיברות. ייתכן כי הטקסט ללא שם ה' התקבל כלא הגיוני, ואילו המילה שבת כבר לא הובנה כלל באותה תקופה בקרב ילדים יהודים אמריקאים. כך נותר בשנת 1946 הציווי שלפיו על האדם לעבוד שישה ימים ולנוח ביום השביעי יחד עם בני ביתו ובהמותיו. בטקסט לא נאמר באיזה יום בשבוע על האדם לנוח. ייתכן כי באמריקה של אותם ימים עבדו במשך כל ימות השבוע, והמחבר לא ראה טעם לייחד יום מסוים בשבוע למנוחה. דיבר זה נתפס אפוא כהמלצה סוציאליסטית בלבד, שאין לה קשר ממשי ליהדות, ובוודאי לא לציווי אלוהי.⁴⁷

5. שבת כגורם שומר ומציל⁴⁸

אפיון נוסף של השבת בסיפורי הילדים היא כגורם שומר ומציל. כך למשל, בסיפור "די שטומע פרינצעסין"⁴⁹ (הנסיכה האילמת), מסופר על אדם ערבי

46 "לעווין, "יידישע געשיכטע פאר קינדער", טייל 1, ניו-יארק 1946, ז' 53.
47 בהקשר זה ניתן לציין את קביעתו של הסופר הידוע, מקסים גורקי, אשר קבע את הנחות היסוד באידיאולוגיות של ספרות הילדים ברוסיה הסובייטית: בעיית הנושאים בספרות לילדים היא כמובן בעיה של קו בחינוך הסוציאליסטי שצריך להנחות אותנו בתחום זה; ראו מ' רגב, ספרות ילדים. השתקפויות, חברה, אידיאולוגיה וערכים בספרות הילדים הישראלית, תל אביב 1992, עמ' 10.
48 ראו הערה 34.

המביא ילדה יהודייה יתומה לבית יתומים במרוקו. הילדה, שאיבדה את שני הוריה במגפה, אינה מדברת, והיא נחשבת בבית היתומים לאילמת. אולם ביום שישי, כאשר מדליקים את נרות השבת, היא פורצת בקריאה: "שבת, שבת ליכט" (שבת, נרות שבת) – קריאה מתוך התרגשות, המעידה על הקשר שלה למקורות יהודיים. בסיפור זה השבת מצילה את הילדה מאילמותה, ומכניסה אותה אל חיק היהדות, במקום שתיוותר בבדידות אילמת.

גם בסיפור "אָ ייד בלייבט אַ ייד",⁵⁰ השבת מצילה אדם, ובמקרה זה חייל יהודי בצבא רוסיה. גיבור הסיפור הוא חייל יהודי ששתה ממים עכורים והרגיש רע. חבריו החיילים חששו מאוד שהחייל חלה במחלת הכולרה, שהיא מגפה קשה ומדבקת, ומתוך דאגה לו ולגורלם, הם מזעיקים רופא צעיר, אף הוא ממוצא יהודי, כדי שיאבחן את המחלה ויציל את חברם. הרופא הצעיר מחליט כי רק מרק יהודי של שבת יכול להציל את חייו של החייל. החיילים מביאים יהודי חרדי שגר על יד המחנה, המביא עמו את סיר המרק של שבת, ומתעקש להאכיל את החולה בעצמו, למרות סכנת ההידבקות. המרק משפר את הרגשתו של החייל היהודי, והוא מחליט להתחיל להניח תפילין, להתפלל, להשתחרר מהצבא הרוסי ולחזור ליהדותו. נראה כי המים העכורים בסיפור זה מסמלים את אורח החיים "חולה" של הגויים, שהחייל היהודי המשרת בצבא הרוסי אימץ לעצמו, בעוד המרק של שבת – הוא היהדות עצמה, והוא מסמל את החיים.

סיפור יידי נוסף המדגים את מוטיב השמירה וההצלה הוא הסיפור "די שבת-ליכט"⁵¹ (נרות השבת). גיבורת הסיפור היא עולה חדשה מארצות הברית בשם דינה, שעלתה ארצה כדי לחזק את ההתיישבות הקיבוצית במדינה. דינה אינה שומרת עוד על המצוות, אך מקיימת את בקשתה של אמה להקפיד להדליק נרות שבת בכל שבת. הימים הם ככל הנראה הימים שלפני מלחמת ששת הימים, והמקום הוא אחד הקיבוצים שברמת הגולן. בשל איום הסורים הקיבוץ נמצא בהאפלה. דינה יוצאת למשמרת אבטחה בקרבת הקיבוץ, ובאפלה

49 רֶאָבִינֶאוֹוִיטֶש, 1958, "די שטומע פרינצעסין", ז"ז 14–19.

50 ייתכן כי מדובר בקנטוניסט, היינו בחור שנחטף בצעירותו וגויס בכוח לצבא הרוסי. לא לחינם נקרא הסיפור: "אָ ייד בלייבט אַ ייד" (יהודי נשאר יהודי), שכן הצבא הרוסי עשה כל שביכולתו על מנת לטשטש את לאומיותם של חייליו היהודים שנקרעו ממשפחותיהם.

רֶאָבִינֶאוֹוִיטֶש, 1958, "אָ ייד בלייבט אַ ייד", ז"ז 7–26.

51 מ' ל', "די שבת-ליכט", מעשהלעך פֿאַר יאַסעלען, תל אביב 1969, ז"ז 101–103.

היא מוצאת גדי קטן ופצוע. היא מחפשת את דרכה שוב לקיבוץ, ומוצאת את הדרך רק בעזרת נרות השבת. כאשר דינה חוזרת אל הקיבוץ, היא נזכרת בבקשתה של האם, מברכת על הנרות, ואף הגדי ממלמל משהו שנשמע כמו אמון. אם גם כאן השבת היא גורם המסייע לגיבורה לחזור לביתה – תרתי משמע, ביתה הפיזי וביתה הרוחני ביהדות. אור הנרות הוא גם אור היהדות, והמרחב שמחוץ לו הוא האפלה. דינה מתרחקת, אך בסופו של דבר שבה יחד עם הגדי.⁵² שלושת הסיפורים שהבאנו מעידים על המשמעות הסימבולית של השבת עבור יהודי הגולה. נהוג לומר שיותר משהיהודים שמרו על השבת – השבת שמרה עליהם, והנה הסיפורים הללו מראים כיצד בכל מצוקה ובכל כאב פיזי, היהודי מוצא מזור ותרופה לגוף ולנפש, בשבת. מעבר למשמעות המטפיזית של השבת בפתרון המצוקה הספציפית של גיבור הסיפור, ניחנה השבת בתכונה מיוחדת המשותפת לכל הסיפורים האמורים, והיא – שמירת השבת כפתרון לבעיית ההתבוללות. הפתרון הדידקטי המוצע בסיפורים לבעיית טשטוש הזהות היהודית שהגיבורים סובלים ממנו, הוא שמירה על השבת מתוך אמונה כי שמירה על קדושת השבת משמעותה שמירה על הגחלת היהודית והבטחת שלמותו הפיזית והרוחנית של עם ישראל בגלות.

ד. סיכום

מאמר זה עסק בדוגמות לייצוגי שבת בספרות העברית ובספרות היידית. המאמר אינו מתיימר להקיף את החומר הרב בנושא, אלא להציג פנים שונות לנושא השבת בסיפורים ושירים לילדים שנכתבו בעברית וביידיש. מן המאמר עולה כי לייצוגי השבת בספרות הילדים תפקיד דואלי: מצד אחד ההתייחסות לשבת משקפת את אורח החיים של קהלים יהודיים שונים במקומות שונים בעולם, ומצד שני שימשה השבת בידי הסופרים כלי להעברת מסרים פדגוגיים ואידאולוגיים-סוציאליסטיים בדבר יציקת תכנים אנטי-דתיים ליום השבת.

52 הגדי בפולקלור היידי מסמל קורבן, כקורבן עקדת יצחק, ובמובנים מסוימים הוא סמל לעם ישראל בגלות; שירים רבים עוסקים באם היהודייה השרה לבנה שיר ערש, והגדי שוכן על יד העריסה של הבן. כך למשל בשירו של אברהם גולדפאדן, "צימוקים ושקדים", מתוך המחזה "שולמית"; בבית השני: ובצל עריסת התינוק/ניצב לו גדי מתוק/הגדי הלך לו/הוא ייקח גם אותך/צימוקים ושקדים/נומה בני את שנתך.

מכאן שהשבת מיוצגת בסיפורי הילדים העבריים והיידיים שנבדקו במאמר זה באופנים מנוגדים: בעוד שבספרות היידית המשמעות הדתית המגולמת ביום השבת היא זו אשר תורמת לעיצובו של יום השבת כסמל לחיבור של היהודי כפרט עם עם ישראל כחברה, הרי בספרות הילדים העברית שאיננה דתית, ליום השבת אין כלל משמעות דתית, והוא יום בעל תכנים ומשמעויות המשתנות על פי התקופה: מיום מנוחה סוציאליסטי ועד ליום פנאי משפחתי. השימוש במאכלי השבת וביסודות מטפיזיים של השבת, נועדו לחבב את השבת על הילדים ולהקנות לסיפורי השבת אופי של סיפור אגדי, כדי לשלב את המסרים השונים מעולם המבוגרים בצורה סמויה שלא תפגום בהנאתם של הילדים מסיפור העלילה – שזהו תנאי קריטי בספרות ילדים.

ביבליוגרפיה

- אורבך, א' (1996). **אולי בשבת יזרקו סוכריות**. בית אל: ספריית בית אל.
- אליצור, ר' (1977). **שלום לך אורחת. בחרוז ובסיפור לשבת, למועד ולכל עת**. תל אביב: מורשת.
- אליצור, ר' (1954). **על מועדים לילדים**. תל אביב: מורשת.
- בורשטיין-לזר, ת' (1989). **שבת**. תל אביב: גרפאור.
- בר, ח' (1998). **שבת**. ירושלים: דני ספרים.
- ברוך, מ' (1998). **סיפורים לקראת שבת**. קריית גת: קוראים.
- ברוך, מ' (עורכת). (1998). **שירים שאהבנו ושנאהב: אנתולוגיה של שירי ילדים מאז ועד היום**. תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
- ברוך, מ' (עורכת). (1988). **מקראה לילדי הגן**. תל אביב: עם עובד.
- גויכברג, י"י (1949). די גילדערנע פאָווע, **לידער און פערזן**, ניו-יאָרק: כראָמאַוו פאָנד, ז"ז 66–68.
- דמיאל, י' (1986). **שמלת השבת של חנה'לה**. תל אביב: כנרת.
- הראל, נ' (1999). **שבת שלום**. תל אביב: עם עובד.
- זיו, ר' (1982). **עוגה לשבת**. תל אביב: ספריית פועלים.
- זלוף, ש' (2006). **אמא שבת**. תל אביב: ספר לכל בע"מ.
- כהן-אסיף, ש' (2006). **כנפים של שבת**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לעווין, י' (1928). **מעשות און לעגענדעס פון דער אידישער געשיכטע**, ניו-יאָרק: ערשטער טייל, זעקסט אויפלאגע, פארלאג "אידישע שול".

- לעווין, י' (1946). **יידישע געשיכטע פאר קינדער**, טייל 1, ניו-יארק: פארלאג "אידישע שול".
- לי, מ' (1969). **מעשהלעך פֿאַר יאָסעלען**, תל אביב: פֿאַרלאַג י"ל פרץ, ז"ז 101–103.
- מקובר, ש' (1995). **אלבום השבת**. ירושלים [חסר שם ההוצאה].
- סקס, י' (1984). **לכבוד שבת וחג**. בני ברק: ספריית סקסופון.
- סביר, א' (1999). **פרה שומרת שבת**. תל אביב: ויזארט.
- עומר, ד' (1973). **לחול ולחג, סתיו וחורף** (כרך א'). תל אביב: לוינ אפשטיין.
- אופק, א' (1978). **אגדות שבת על פי אגדות חז"ל**. תל אביב: א. לוינ-אפשטיין-מודן.
- פרנקל, א' (1999). **שבת בבוקר או אז מה אני אעשה היום?** תל אביב: מודן.
- פרץ, י"ל (1971). האוצר, בתוך נ' פרסקי וז' אריאל, **מקראות ישראל מחודשות לשנת הלימוד החמישית**. תל אביב: מסדה.
- צלזון, מ' (1990). **מלאך שחור, מלאך לבן. שבעה סיפורים לשבת**. באר שבע: עזריאל ניצני.
- קיפניס, ל' (1992). **שבת**. תל אביב: שמואל זימזון.
- קיפניס, ל' (1993). **אונטערן באַקסערבוים**. תל אביב: פֿאַרלאַג "ישראל בוך", ז"ז 138–135.
- ראַבינאָוויטש, ז' (1958). **דער ליבער יום-טוב**. ניו-יאָרק: פֿאַרלאַג מתנות, ז"ז 26–7.
- רוה, א' (1993). **אבא של שבת**. רמת גן: נגה-קט.

